

января 1890 г. – Чернигов: Черниг.зем.тип., 1890.

7. Журнал заседаний Черниговского губернского земского собрания (очередная сессия 1897 г.) 25–27 февраля 1897 г.– Чернигов: Черниг. зем. тип., 1897.

8. Клопотання Чернігівської міської думи про присвоєння гласним Думи В. Хижнякову та І. Шрагу звання почесного громадянина м. Чернігова. Державний архів Чернігівської області, ф. 145. Чернігівське губернське по земським і міським справам присутствіє, оп.2, спр. 1288.

9. Русская мысль. – 1903. – Кн. 3.

10. Сотников С. Свод постановлений Черниговского губернского земского собрания 1883–1899 гг.: В 2 кн. – Чернигов: Изд. Черниг. губ. управы, 1903.

11. Хижняков В.М. Из истории одного земства // Русское богатство. – 1913. – Кн. 3. – С. 316–343;

12. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Т. 24А. – СПб., 1894. – С. 536–553.

*Прохоренко О.
м. Київ*

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УКРАЇНИ В ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ (1945–1950)

В ХХІ столітті відбувається масштабне реформування системи вищої світи України, всебічне висвітлення повсякденної історії науково-педагогічної інтелігенції в повоєнний період, допоможе уникнути помилок, краще осмислити шляхи розвитку вищої школи на сучасному етапі.

Викладачі ВНЗ – це специфічна і особлива структурна група соціуму. Вона суттєвим чином відмінна від інших соціальних груп. В історичному процесі – вона найбільшим чином детермінує майбутнє народу. Якими були вчителі – такими здебільшого стануть учні. Такою є діалектика історії. Викладацький корпус вищої школи України є важливою складовою інтелектуального потенціалу країни, до того ж саме ця академічна спільнота творить інтелектуальну потугу нації для майбутнього розвитку держави.

Потрібно зауважити, що проведене у 2001 році соціологічне опитування викладачів ВНЗ свідчить: 68,6% респондентів підкреслюють, що погане матеріальне забезпечення стає головним фактором, який негативно впливає на різні сторони процесу навчання і гальмує реформування вищої освіти [1].

Мета дослідження – об'єктивно і комплексно проаналізувати матеріальне становище професорсько-викладацьких кадрів вищої школи України, заходи радянської влади щодо професорсько-викладацьких кадрів, висвітлити їхні соціально-побутові умови життя і діяльності.

Об'єктом дослідження виступає повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України у перші післявоєнні роки (1945–1950).

Предметом дослідження є педагогічні кадри вищої школи, заходи радянської влади щодо професорсько-викладацьких кадрів, матеріально-побутові умови життя тощо.

Наукова новизна полягає в тому, що в дослідженні з урахуванням сучасних досягнень історичної науки здійснено узагальнюючий аналіз повсякденного життя, матеріально-побутової сфери життя професорсько-викладацьких кадрів ВНЗ України у період 1945–1950 рр. Уведено до наукового обігу новий фактичний матеріал, який дозволяє створити об'єктивне уявлення про становище українських педагогічних кадрів у 1945–1950 рр.

Довгий час питання розвитку соціально-побутової сфери вважалися “другорядними”, не такими важливими, як політика або економіка. Найбільша увага істориків, як в період “комуністичного панування” так і у сьогоdnішній час прикута висвітлюванню визначних політичних, економічних та військових подій; відомим постатям історичного процесу. Проте, на відміну від цікавості до вивчення цих питань поза увагою залишалася так звана “суб'єктивна історія”. У повсякденному житті, тобто на роботі, на вулиці, удома відбувалась зовсім інша історія, нажаль, далеко не та, що виголошувалась на трибунах та описувалась в підручниках.

В українській історичній науці, на сьогодні, відчувається брак наукових праць, які б безпосередньо висвітлювали та аналізували повсякденні реалії народу, зокрема науково-педагогічної інтелігенції

Через те, що духовні процеси в суспільстві в період радянської влади визначалися похідними від матеріальних, тобто “базис” визначав “надбудову”, оцінка різних верств українського народу подій суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку країни вивчались швидше спеціальними репресивними органами, ніж істориками. Саме в цьому полягає найбільша проблема в дослідженні даного питання.

В процесі накопичення історіографічного матеріалу з досліджуваної проблеми в радянській історіографії можна виділити кілька періодів.

Перший – друга половина 40-х – середина 80-х років ХХ ст. – період, окреслений пануванням в Україні офіційної радянської історіографії, яка позначалася однобічністю підходів та ідеологічною запрограмованістю висновків. Дослідження проводилися значною мірою у руслі сталінських догм “Історії ВКП(б У багатьох публікаціях було подано опис соціально-побутових умов життя населення, або тих чи інших соціальних груп через надмірне та обов'язкове втручання ідеологічних та класових підходів, або через суто кількісні показники [2].

Другий період – друга половина 80-х – початок 90-х рр. знаменував собою початок наростаючої критики “деформацій” соціалізму та “відступів” від принципів марксизму-ленінізму. Поряд з цим продовжувала діяти інерція “позитивності” у висвітленні соціально-побутових реалій та повсякденного життя всіх верств радянського суспільства, соціальних змін і перетворень досліджуваної доби. Варто підкреслити, що внесок науково-педагогічної інтелігенції у становлення освіти, визнавався, побіжно, після “керівної й спрямовуючої” ролі партії у всіх сферах “суспільного життя”, не кажучи вже про повсякденні реалії життя викладачів [3].

На третьому етапі – у період розбудови незалежної України, розпочався розрив зі старою методологією і визначилися якісно нові погляди на проблему. На сьогодні, вітчизняними та російськими суспільствознавцями нагромаджено значний фактичний та аналітичний матеріал, який характеризує окремі питання сталінізму, звертається увага на давно замовчувану “суб’єктивну історію” [4]. Науковці послідовно і цілеспрямовано вивчали явища та події цієї доби, вплив репресивної системи на долю як окремих представників українського народу, так і українського суспільства загалом. На початку 1990-х рр. з’явилися перші фундаментальні роботи, зокрема, монографії В. Даниленка, Г. Касьянова, Ю. Шаповала [5].

Об’єктивне висвітлення основних аспектів повсякденного життя науково – педагогічної інтелігенції у повоєнний період допоможе заповнити істотні прогалини в українській історіографії і позбавитися упереджених оцінок щодо окремих подій та явищ.

У дослідженні автор під терміном “повсякденне життя”, перш за все, акцентує увагу, насамперед, на житло, умови праці, харчування і одяг. Взагалі проблематика повсякденності є безмежною, як і саме життя, і може включати, крім зазначених моментів, сферу дозвілля і відпочинку, психологічний та моральний стан тощо.

Після війни необхідно було швидко, забезпечити людей житлом. Задоволення основних людських потреб в їжі, одязі, даху над головою, були першими труднощами, що постали в післявоєнні дні для всього українського населення, науково-педагогічна інтелігенція не була виключенням.

Майже на всій території України відбувались бойові дії, було зруйновано сотні населених пунктів, знищено 40 млн. м² житла – 50% попереднього житлового фонду, майже 10 млн. чол. залишилися без даху [6].

У період 1943–1945 років лише незначна кількість приміщень житлового, громадського та комунального призначення була придатна до користування. У перші повоєнні роки для багатьох інтелігентських родин гострою залишалася житлова проблема.

Оскільки основою приватного життя є місце, де людина мешкає, відпочиває від роботи, не можна зрозуміти труднощів побуту тогочасної науково-педагогічної інтелігенції, не розглянувши одну з нагальних проблем часу – славнозвісне квартирне питання, що включає як необхідні житлові умови: якість житла, квадратуру, так і зовнішнє його оформлення.

Науково-педагогічна інтелігенція України жила в напівзруйнованих будинках, перенаселених гуртожитках, бараках, напівпідвальних приміщеннях, землянках. Наприклад, 67 професорів та доцентів міста Одеси не були забезпеченні квартирами і розміщались на горищах, підвальних приміщеннях та в лабораторіях [7].

Навіть ті, хто мав власне житло, не могли користуватися ним, через те що воно було зайнято вже іншими власниками. “Судова тяганина” продовжувалась роками. Так, квартира доцента основ марксизму-ленінізму Київського Стоматологічного

Інституту Крикунчика І.Б. була зайняти новим власником, протягом п'яти років жив разом з родичкою, хворим сином та дружиною у підвальному приміщенні в 12 м². “Сім'я моя хворіє і починає навіть сліпнути від темряви. Я буквально у відчаї” [8].

Як видно, складні житлові умови викладачів, в першу чергу, впливали на психологічний стан людини, доводили до відчаю.

Захопити добрі квартири насамперед вдавалося тим, хто мав реальну владу. Вони комфортно облаштовувалися у чужих помешканнях.

У післявоєнні роки продовжилась практика так званого ущільнення житла, суть якого полягала в тому, що до власників окремих впорядкованих квартир підселяли інших жильців, тобто створювали комунальні квартири. Внаслідок “ущільнень” побутові умови життя науково-педагогічної інтелігенції погіршувалась. Не було змоги вести наукову роботу в домашніх умовах, цей факт негативно впливав на науково-педагогічну діяльності викладачів вищих шкіл.

У роки війни майже вщент була зруйнована система комунального господарства. Викладачі вищих навчальних закладів скаржилися на те, що часто змушені готуватися до занять при свічках, працювати взимку в холодних приміщеннях

Дуже важким було життя науково-педагогічної інтелігенції периферійних вузів, віддалених від центру. Існувало багато випадків, коли внаслідок незабезпечення житлом, висококваліфіковані кадри залишали периферійні ВНЗ. Так, “доктор біологічних наук який прибув працювати в Ужгородський державний університет, без сумніву представляє велику цінність для університету, не був наділений квартирою, 4 місяці проживав в готелі, після чого змушений був покинути” [9].

Нерідко викладацьким кадрам доводилось проводити заняття у дві, а то й у три зміни, аудиторії не були підготовлені для належного учбового процесу, вони були змушені працювати в холодних та темних приміщеннях, без опалювання та світла.

Незадовільне матеріально-побутове забезпечення науково – педагогічної інтелігенції існувало у всіх містах Української РСР. Старший викладач по курсу Політекономії Київського лісогосподарського інституту, Бояркін та члени його родини матеріально живуть погано, відчують брак в продуктах споживання та в одезі [10].

В 1944 р. у процесі перегляду цензурою поштової кореспонденції, яка виходила з міста Харкова було виявлено 80 листів студентів, що описували матеріально-побутові умови життя викладачів та студентів. “Ти не можеш собі представити, як я розчарована у навчанні і в усьому на світі. Адже ці представники високого становища в суспільстві у нас в інституті голодні, як вовки. Взяти хоча б наших викладачів німецької мови. ...Зараз їм доводиться стояти в черзі за 500 грамів хліба також як і студентам” [11].

Житлово-побутові умови викладацького складу були вкрай важкі. Більшість з них не мали засобів гігієни, належного харчування та одягу. Наприклад, професорсько-викладацький колектив Харківського держуніверситету мав гостру потребу в одязі та білизні [12]. “Голодранство”, інтелігенції посилювалось завдяки нормі розподілу в матеріальній сфері яка діяла в той час.

Аналізуючи причини низького рівня життя науково-педагогічної інтелігенції України, слід зазначити: наслідки війни, існування адміністративно-командної системи, котра робила капіталовкладення переважно у важку промисловість та військові програми, нехтуючи реформуванням вищої школи та соціальної сфери. Знецінення соціального статусу вищої освіти взагалі і викладацького складу зокрема, в першу чергу відбивається на матеріально-побутовому стані. Підводячи підсумки перших повоєнних років, слід підкреслити, що дивовижні темпи відбудови коштували для населення, зокрема і для науково-педагогічної інтелігенції, дорогої ціни соціально-побутових нестатків та скрутностей.

Тривожними результатами “плачевного” матеріально-побутового становища професорсько-викладацького персоналу вузів стало зниження престижності, статусу, соціального авторитету зазначеного виду професійної діяльності в Україні, що спостерігається і на сьогоднішній час. Адже, матеріально-побутове становище є своєрідним символом визначення і самовизначення працівником вищої школи своєї позиції в соціальній ієрархії. Різке його падіння призводить і веде до серйозних деформацій особистості викладача ВНЗ. Відбуваються неминучі зміни в системі цінностей і мотивацій професійної діяльності, змінюється рівень відповідальності, взаємної вимогливості, формується соціальна апатія, пасивність, йде розмивання колишніх статусно-рольових стандартів поведінки.

Література:

1. В. Кіпень, Г. Коржов. Викладачі вузів: соціологічний портрет. – Донецьк, 2001. – С. 143.
2. Синєцький А.Я. Професорско-преподавательские кадры высшей школы СССР. – М.: “Советская наука”, 1950. Курносів Ю.О., Борєць А.Т. У навчанні та праці. Підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР. – К.: Наукова думка, 1964.; Лутченко А.И. Из истории советской интеллигенции. – М.: Наука, 1966; Кафтанов С. Советская интеллигенция и ее задачи в новой пятилетке. – М.: ГИЗ, 1 947. Курносів Ю.О., Борєць А.Т. У навчанні та праці. Підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР. – К.: Наукова думка, 1964.; Галкин К.Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР. – М.: Высшая школа, 1958. та інші.
3. Курносів Ю.О. Стан і перспективи дослідження ролі інтелігенції в радянському суспільстві // Український історичний журнал. – 1986. – №5. – С. 40–49.; №7. – С. 33–41.; Коляска І.В. Освіта в Радянській Україні. Дослідження дискримінації і русифікації / Пер. з англ., з доп. і дод. – Торонто, 1970.
4. Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953. – М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 1999.; Зубкова Е.Ю. Общество и реформы. 1945-1964. – М.: Изд. центр “Россия молодая”, 1993.; Ковпак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст.(1945-2000 рр.). – К. – 2003. Кононенко В.В. Суспільно-політичні настрої та моральний стан населення України в повоєнний період (1945–1953 рр.). – Автореф... дис. – К. – 1987.
5. Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-ті роки). – К.: Наук. думка, 1991.; Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К.: Глобус, 1992.; Касьянов Георгій. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ–ХХ століть: Соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1993.; Шаповал Ю. Людина і система (Штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні). – К.: Інститут національних відносин і політології, 1994.; Шаповал Ю. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії. – К.: Наук. думка, 1993.
6. Ковпак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст.(1945–2000

рр). – К.–2003. – С.31.

7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 418. – Арк. 44.
8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 41. – Спр. 22. – Арк. 1–9.
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 781. – Арк. 3.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 41. – Спр. 31. – Арк. 36.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 871. – Арк. 210.
12. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 51. – Арк. 8.

*Сич О. І.
м. Київ*

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНОГО РУХУ

Громадські погляди Михайло Драгоманов сформувалися під впливом братчиків Кирило-Мефодіївського товариства, зокрема Тараса Шевченка, англійських лібералів та російських революціонерів-демократів тощо. Він був прихильником ідей демократизму та федералізму і намагався поєднати завдання українського визвольного-національного руху з сучасними йому західноєвропейськими ліберально-демократичними та соціалістичними течіями у суспільному житті.

Це був учений, що став активним учасником громадсько-культурного руху; він заявляв, що “воліє краще сам творити історію, ніж про неї писати”. Він прагнув зберегти й розвинути українські національні традиції, що не перешкоджали прогресивному розвитку [1].

Обстоюючи в політиці федералізм, у соціальному житті – демократизм, у культурі – раціоналізм, М. Драгоманов доклав чи не найбільше зусиль до культурологічної, народознавчої справи. Тому навряд чи можна сприйняти як науково обґрунтований висновок Д. Заславського про те, що “українська робота для Драгоманова була тим рідним на чужині кутком, куди можна було відійти від житейських та партійних хвилювань” і що “...українська робота стала джерелом найважчих випробувань” [2].

Свій ідеал Драгоманов вбачав у добровільному об'єднанні гармонійно розвинених особистостей, застерігаючи від зловживання елементами примусу у суспільному житті. Був прихильником утворення федеративної держави, яка на основі адміністративного децентралізму, культурно-національної автономії, широких інтегративних зв'язків вирішила б національне питання демократичним шляхом. Зразком для її утворення Драгоманов вважав тогочасний устрій Швейцарії, США, Англії. Треба зазначити, що представники західної ліберальної думки не приділяли достатньої уваги методам боротьби за ліберальні цінності, здійснюваної па засадах непорушності їх принципів, недоторканності прав і свобод. Саме М. Драгоманов зробив значний внесок у популяризацію етичних засад політичної